Câmiu'l-Ömerî ve Medresetü'l-vataniyye'de okudu. 1902'de Mısır'a giderek Ezher'de Muhammed Abduh'un ve Seyyid el-Mersafî'nin derslerine devam etti. Çok sevdiği ve etkisi altında kaldığı Muhammed Abduh'un vefatından sonra döndüğü Beyrut'ta el-Külliyyetü'l-Osmâniyyetü'l-İslâmiyye, el-Külliyyetü'ş-şer'iyye, Câmiu'l-Ömerî gibi okullarda yirmi yıl kadar öğretmenlik yaptı. II. Meşrutiyet'in ilânı üzerine bazı arkadaşlarıyla birlikte İttihat ve Terakkî Cemiyeti'ne üye olduysa da amaçlarının cemiyetle uyuşmadığını görerek kısa bir süre sonra ayrıldı. 22 Ocak 1909'da kurduğu, yayın hayatı iki yıl süren *en-Nibrâs* dergisinde dinî, edebî, tarihî ve içtimaî alanlarda makaleler yayımladı. 1910-1914 yıllarında Beyrut Mekteb-i Sultânî-si'nde Arap dili ve edebiyatı öğretmenliği yaptı. I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Şam'daki Dördüncü Ordu'suna gönüllü asker olarak katılıp vâizlik ve hatiplik görevlerini yürüttü. Bu sırada Şam'daki *eş-Şarḳ* gazetesine makaleler yazıyordu.

Fransızlar'ın Beyrut'u işgalinden sonra Şerîf Faysal b. Hüseyin b. Ali'nin önderliğinde Suriye'de bir Arap devletinin kurulması sırasında (8 Mart 1920) Faysal'ın özel kalem müdürü oldu. Fransızlar'ın Suriye'yi de işgal etmesi üzerine (24 Temmuz 1920) bir süre tutuklu kaldıktan sonra Beyrut'a döndü. 1921 Nisanında Ürdün'e giderek Emîr Abdullah'ın özel kalem müdürlüğünü yaptı. Burada kaldığı bir yıl boyunca emîrin çocukları Tallâl ve Nâyif'e Arap dili ve edebiyatı dersleri verdi. 1922 Martında ailesini Amman'a götürmek için Beyrut'a dönen Galâyînî, Fransız mandasını protesto gösterileri esnasında Beyrut Dahiliye Müdürü Es'ad Hurşîd'in öldürülmesinde etkili olduğu iddiasıyla tutuklandı ve Ervâd adasında yedi ay hapis yattı. Ardından Amman'a sürgün edildi; orada tekrar Emîr Abdullah'ın çocuklarını eğitmekle görevlendirildi. 1924 Şubatında Fransızlar'dan izin almadan ailesini görmek için Beyrut'a gelince yine tutaklanarak hapse atıldı, on beş gün sonra Filistin'e sürüldü. Hayfa'da geçirdiği bir yıllık sürgün hayatından sonra döndüğü Beyrut'ta el-Külliyyetü'l-İslâmiyye'de öğretmenliğe devam etti. Akademi başkanı Muhammed Kürd Ali'nin teklifiyle Şam Arap Dil Kurumu (1927) ve Kudüs Konferansı üyelikleriyle Beyrut İslâm Konseyi başkanlığı görevlerinde bulundu. 1933'te üstlendiği kadılık görevini on yıl kadar sürdürdükten sonra tayin edildiği şer'î mahkeme müsteşarlığı esnasında 17 Şubat 1944'te Beyrut'ta vefat etti ve devlet töreniyle Bâşûre Mezarlığı'na defnedildi.

Mustafa el-Galâyînî

Kitap ve makalelerinde İslâmî değerleri ve İslâm ahlâkını anlatmaya, İslâm'a ve müslümanlara yapılan saldırılara karşılık vermeye çalışan Mustafa el-Galâyînî'nin sosyal içerikli kitap ve makalelerinde Muhammed Abdüh'ün tesiri görülür. Arap dili ve edebiyatıyla ilgili eserleri sade ve basit bir dil kullanılması sebebiyle çok tutunmuş ve birçok defa basılmıştır. Arap ülkelerinin Fransız ve İngilizler tarafından işgal edilmesine karşı hem fiilî olarak hem de yazılarıyla mücadele etmiştir. Galâyînî'nin 2000 ciltlik kütüphanesi ölümünden sonra Dârü'l-kütübi'l-Lübnâniyye tarafından satın alınmıştır (Tarrâzî, II, 261).

Eserleri. A) Arap Dili ve Edebiyatı. *eş-Şüreyya'l-muḍıyye fi'd-dürûsi'l-ʿarûżiyye* (Beyrut 1319/1901, 1349/1930); *ed-Dürûsü'l-ʿArabiyye li'l-medârisi'l-ibtidâ'iyye* (I-IV, Beyrut 1330/1912, 1422/2001); *ed-Dürûsü'l-ʿArabiyye li'l-medârisi'l-iʿdâdiyye* (I-IV, Beyrut 1329/1912, 1422/2001); *Câmiʿu'd-dürûsi'l-ʿArabiyye* (I-III, Beyrut 1330/1912); Arap gramerine dair olup kırktan fazla baskı yapmıştır; Muhammed Ali Tâhâ ed-Dürre, eserdeki şâhid beyitleri *Fetḥu Rabbi'l-beriyye iʿrâbu şevâhidi Câmiʿu'd-dürûsi'l-ʿArabiyye* adıyla şerhetmiş (I-II, Humus 1972), Sadi Çöğenli ve Selâmi Bakırcı bu eseri *Şahit Beyitler Tercümesi* adıyla Türkçe'ye çevirmiştir [Erzurum 1995]); *Ricâlü'l-muʿallaḳâti'l-ʿaşr* (Beyrut 1331/1913, 1411/1990); *Naẓarât fi'l-luġa ve'l-edeb* (Beyrut 1917, 1927; İbrâhim el-Münzir'in dil felsefesi ve etimoloji konularında yazdıklarının tenkidine dairdir).

B) Diğer Eserleri. *Lübâbü'l-ḥıyâr fî sîreti'l-Muḫtâr* (Beyrut 1323/1905, 1402/1982); *el-İslâm rûḥu'l-medeniyye* (Beyrut 1326/1908, 1930; Lord Cromer'in İslâm aleyhindeki yazılarına cevap olarak kaleme alınmıştır); *Erîcü'z-zehr* (Beyrut 1329/1911, 1410/1990; *el-Müfîd* gazetesinde Ebû Feyyâz imzasıyla yayımladığı makalelerden oluşmuştur). *Dîvânü'l-Galâyînî* (Hayfa 1343/1925); *Naẓarât Fi's-süfûr ve'l-ḥicâb* (Beyrut 1346/1928; Nazîre Zeynüddin'in *Fi's-süfûr ve'l-ḥicâb* [Beyrut 1928] adlı eserine cevaptır); *Nuḫbetün mine'l-kelâmi'n-nebevî* (Beyrut 1348/1929); *ed-Dîn ve'l-ʿilm ve hel yünâfi'd-dînü'l-ʿilme* (Beyrut 1349/1941); *et-Teʿâvünü'l-ictimâʿî* (Beyrut, ts.).

Mustafa el-Galâyînî hakkında yapılan çalışmaların başlıcaları şunlardır: Hüseyin Batîha, *eş-Şeyḫ Muṣṭafâ el-Galâyînî: Ḥayâtühû ve şiʿruh* (doktora tezi, 1957-1958, Şam Üniversitesi Edebiyat Fakültesi); Enîs Ânûtî, *el-ʿAllâme eş-Şeyḫ Muṣṭafâ el-Galâyînî* (yayımlanmamış yeterlik çalışması, 1973, Lübnan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Arap Dili ve Edebiyatı); Fevzî Hıdır, *eş-Şeyḫ Muṣṭafâ el-Galâyînî fî ʿaṣrihî ve edebih* (yüksek lisans tezi, 1400/1980, Lübnan Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Beyrut); Ahmed Havs, *el-Galâyînî naḥviyyü'l-ʿaṣr: dirâse fî ḥayâtihî ve mü'ellefâtihî ve menhecihi'n-naḥvî* (Dımaşk 1988); Şefîk Mekniyye, *Baʿżu mâ ḳîle ʿan mü'ellefâti'l-merḥûm eş-Şeyḫ Muṣṭafâ el-Galâyînî* (Beyrut, ts.; daha fazla bilgi için bk. Münâ Hüseyin ed-Desûkî, s. 269, 271, 273).

BİBLİYOGRAFYA :

Serkîs, *Muʿcem*, II, 1419; Filip dî Tarrâzî, *Ḫazâ'inü'l-kütübi'l-ʿArabiyye fi'l-ḥâfiḳayn*, Beyrut 1947, II, 261; Edhem el-Cündî, *Aʿlâmü'l-edeb ve'l-fen*, Dımaşk 1958, II, 392-394; Ahmed Kabbiş, *Târîḫu'ş-şiʿri'l-ʿArabî el-ḥadîs*, Beyrut 1391/1978, s. 114-120; Ziriklî, *el-Aʿlâm* (Fethullah), VII, 244-245; Abdülvahhâb Sâbûnî, *ʿUyûnü'l-mü'ellefât* (nşr. Mahmûd Fâhûrî), Halep 1413/1992, I, 280; Tâhâ el-Velî, *Beyrût fi't-târîḫ ve'l-ḥaḍâre ve'l-ʿumrân*, Beyrut 1993, s. 313-315; Münâ Hüseyin ed-Desûkî, *eş-Şeyḫ Muṣṭafâ el-Galâyînî fî mefâhîmihi'l-ıslâḥiyye*, Beyrut 1419/1999, s. 269, 271, 273, ayrıca bk. tür.yer.; Yûsuf Es'ad Dâgır, *Meṣâdirü'd-dirâsâti'l-edebiyye*, Beyrut 2000, s. 476-478; Kâmil Salmân el-Cübûrî, *Muʿcemü'l-üdebâ'*, Beyrut 1424/2003, V, 241-242.

HULÛSİ KILIÇ

MUSTAFA HAYRİ EFENDİ

(1889-1970)

Son devir Osmanlı âlimi ve müfessir.

Hısnımansûr'da (Adıyaman) doğdu. Babası Memiş Efendi, annesi Fatma Hanım'dır. Soyadı kanunundan sonra Coşkun soyadını almıştır. İbtidâiye ve rüştiyeyi Hısnımansûr'da bitirdikten sonra Antep'te dört yıl boyunca Abdullah Efendi adlı bir hoca-

Mustafa Hayri Efendi

dan ders aldı. Ardından tahsilini ilerletmek üzere hocasının tavsiyesiyle İstanbul'a gitti. II. Meşrutiyet'in ilânı dolayısıyla ıslâh-ı medâris çalışmalarına rastlayan bu dönemde yeni açılan Medresetü'l-vâizîn'de iki yıl okuduktan sonra Medresetü'l-kudât'a girdi, burada dört yıl okuyup mezun oldu. İstanbul'daki tahsili boyunca ıslah edilmiş medrese müfredatı çerçevesinde dersler aldı. Hocaları arasında Şevki Efendi, Ali Sâbir, Muhammed Hayreddin, Ali Haydar, Hüseyin Hâlis, Hasan Tahsin ve Ahmed Rifat gibi isimler vardır.

Mustafa Hayri, mezuniyetinin ardından I. Dünya Savaşı'nda yedek subay olarak askere alındı; Çanakkale, Makedonya ve Bağdat cephelerinde savaştı. Bağdat cephesinde İngilizler'e esir düştü ve iki yıl iki ay sonra mübâdele antlaşması çerçevesinde İstanbul'a döndü. Hava değişimi için Bulgaristan'ın Şumnu eyaletine bağlı Karalar (Çerna) köyüne gitti ve burada irşad faaliyetlerinde bulundu. İstanbul'daki talebelik yıllarından tanıştığı, Medresetü'n-nüvvâb'ın ilk müdürü Emrullah Feyzullah Efendi'nin bu medresede hocalık yapma teklifini kabul etti. 1922-1937 yılları arasında Medresetü'n-nüvvâb'da Arapça, Farsça, ulûm-i dîniyye, Mecelle, ferâiz, fıkıh, ahkâm-ı evkâf gibi dersler okuttu. Bu sırada uzun bir müddet Medresetü'n-nüvvâb'ın âlî kısmının, kısa bir süre de Medresetü'n-nüvvâb'ın müdürlüğü görevini yürüttü. Ahmet Davudoğlu, Hâfız Nazif Konuk, Osman Keskioğlu, Osman Kılıç ve İbrahim Tanır onun talebelerinden bazılarıdır.

Şumnu'da bir ilk mektepte Kur'ân-ı Kerîm öğretmeni olarak görev yapan Cemile Hanım'la evlendi; bu evlilikten Fatma Âliye, Hatice ve Suat adında üç çocuğu dünyaya geldi. 1939 yılında Medresetü'n-nüvvâb'dan ayrılarak Sofya'ya gitti ve Türkiye'ye dönünceye kadar sürdürdüğü Dîvân-ı Âlî-i Şer'î üyeliği ve Sofya müftülüğü görevlerinde bulundu. Ailesi ve yakınları 1950'de Türkiye'ye göç ettiği halde kendisi izin verilmediği veya hizmetlerini aksatmak istemediği için 1965 göçüne kadar Sofya'da kaldı. 30 Mart 1970 tarihinde İstanbul'da vefat etti. Fâtih Camii'nde kılınan cenaze namazının ardından Topkapı'da Eski Kozlu Kabristanı'na defnedildi. Mütevazi ve zâhid bir kimse olan Mustafa Hayri Efendi günlük siyasetten uzak bir hayat sürmüştür. Bulgaristan'daki dinî müesseselerde daha çok fıkıh alanında temayüz etmişse de hayatının en önemli eserini tefsir alanında vermiştir. Bu arada Bulgaristan devlet arşivlerinde bulunan, bölge müslümanlarının kazâî işlemleriyle ilgili olarak verdiği fetva ve hukukî kararlara ait belgelerin ortaya çıkarılmasının da önemli olduğu düşünülmektedir.

Eserleri. 1. *el-Muḳteṭaf fi't-tefsîr.* 1964 yılında Sofya'da tamamlanan eser İstanbul'a göç sırasında sınırdan geçirilmesine izin verilmeyince Mustafa Hayri Efendi onu bir başkasına emanet bırakmış ve eser İstanbul'a daha sonra zorluklarla getirilebilmiştir. Tefsirin müellif nüshası neşredilmesi için 1980'li yılların başında Şerif Bucak tarafından Muhammed Ali es-Sâbûnî'ye verilmiş ve onun tarafından tahkik edilerek *el-Muḳteṭaf min ʿuyûni't-tefâsîr* adıyla yayımlanmıştır (I-V, Dımaşk-Beyrut 1996). Ancak Sâbûnî'nin neşri müellif nüshasına sadık bir şekilde gerçekleştirilmemiş, eksiltmeler ve ilâveler şeklinde pek çok tasarrufta bulunulmuştur (eserin müellif nüshası ile Sâbûnî neşri arasındaki önemli farklılıklar için bk. Ahmet İnan, s. 67-213). **2.** *el-Muḳteṭaf (fi'l-fıḳh)* (Sofya 1941). Fürû-i fıkha dairdir. Medresetü'n-nüvvâb'ın fıkıh dersleri müfredatına uygun biçimde Hanefî kaynaklarından mezhebin muhtar olan görüşlerini derlemek suretiyle kaleme alınmıştır. Mustafa Hayri Efendi'nin *Luġatü'ṭ-ṭıb, Mecmûʿatü'l-fevâ'id* ve çocuklar için kaleme aldığı *İlmihal* adlı eserleri vârisleri tarafından muhafaza edilmektedir.

Mustafa Hayri Efendi'nin *el-Muḳteṭaf fi't-tefsîr* adlı eserinin müellif hattı ferağ kaydı (İnan, s. 148)

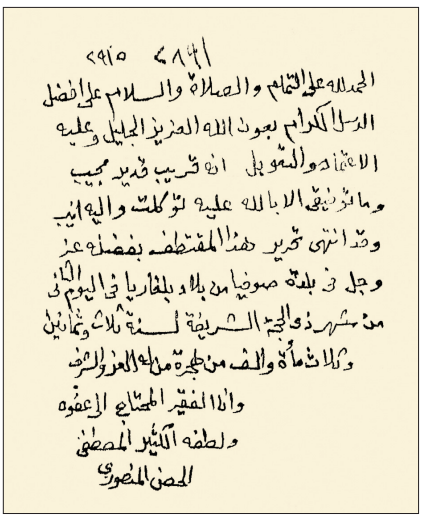

الحمد لله على التمام والصلاة والسلام على افضل
الرسل الكرام بعون الله العزيز الجليل وعليه
الاعتماد والتعويل انه قريب مجيب
وما توفيقي الا بالله عليه توكلت واليه انيب
وقد انتهى تحرير هذا المقتطف بفضله عز
وجل في بلدة صوفيا من بلاد بلغاريا في اليوم الثاني
من شهر ذي الحجة الشريفة لسنة ثلاث وثمانين
وثلاثمائة والف من هجرة من له العز والشرف
وانا الفقير المحتاج الى عفوه
ولطفه الكثير المصطفى
المصطفى المنصوري

BİBLİYOGRAFYA :

Mustafa Hayri el-Mansûrî, *el-Muḳteṭaf min ʿuyûni't-tefâsîr* (nşr. M. Ali es-Sâbûnî), Beyrut 1416/1996, İbrahim Tanır'ın, "Tercümetü'l-müʾellif" başlıklı yazısı, I, 7-8; a.mlf., *el-Muḳteṭaf,* Sofya 1941, s. 3-4; Ahmet İnan, *Adıyamanlı Mustafâ Hayrî Efendi ve Tefsiri: el-Muktataf fi't-tefsîr,* Ankara 2003, s. 25-58, 148; İsmail Cambazov, "Sofya'da Yazılan Kur'an Tefsiri", *Altınoluk,* sy. 191, İstanbul 2002, s. 48; Vedat S. Ahmed, "Mustafa Hayri Efendi", *Kalem,* sy. 9, Sofya 2003, s. 14-15.

AHMET İNAN

MUSTAFA HAYRİ EFENDİ, Ürgüplü

(bk. HAYRİ EFENDİ, Mustafa).

MUSTAFA İSMÂİL

(مصطفى إسماعيل)

Mustafâ Muhammed İsmâîl el-Mürsî (1905-1978)

Mısırlı tanınmış hâfız ve kāri.

Garbiye vilâyetine bağlı Mîtgazâl köyünde doğdu. On bir yaşında Kur'ân-ı Kerîm'i ezberledi, tecvid ve tashîh-i hurûf okudu. Güzel sesi ve etkileyici tilâvetiyle kısa zamanda çevresinde dikkat çekti 1930'da Şeyhülkurrâ Muhammed Rifʿat'ın da hazır bulunduğu binlerce dinleyicinin huzurunda Kur'an tilâvet edince Şeyh Muhammed Rifʿat kendisini çok beğenerek onu teşvik etti. Ardından Tanta ve çevresinde şöhreti yayılan Mustafa İsmâil 1942'de Kahire'ye yerleşti ve İttihâdü tedâmüni'l-kurrâ'ya girdi. Sesi 1946'dan itibaren Mısır radyolarında duyulmaya başlayınca şöhreti yayıldı ve Mısır'ın meşhur kurrâsı arasında yerini aldı. Ramazan gecelerinde Âbidîn Sarayı'nda yapılan ihtifallerde bulundu; resmî toplantılarda Kur'an tilâvet etmeye başladı. Şeyh Muhammed Rifʿat'ın son yıllarının en önde kārii seviyesine yükseldi ve Kasrü'l-melekî'nin okuyucusu oldu.

Mustafa İsmâil'in şöhreti kısa zamanda Mısır sınırlarını aştı ve resmî davetle Mısır